

גילוי לבנה

החפירות הארכיאולוגיות בתל בורנה חושפות עיר גבול מימי מלכי יהודה. השערות מומחים גורסות כי מדובר בעיר המקראית לבנה, ומתחת לפני השטח התגלו ממצאים מסקרנים

ד"ר איציק שי, ד"ר ג'ו עוזיאל, עמית דגן ודבי קאסוטו
צילם: עמית דגן

ת הנוף הציורי של בית גוברין ובעונות השפלה המעוגלות מעטרים תלים ארכיאולוגיים רבים. החפירות הארכיאולוגיות באזור זה החלו כבר לפני יותר מ-100 שנה, וכמה מהתלים עדיין ממתנים לארכיאולוג שיחשוף את סיפורם. אחד מאחרוני התלים המקראיים השוכנים בשפלה הוא תל בורנה. צורת הכובע המיוחדת היא שהקנתה לו את שמו – המילה בורנאט בערבית פירושה כובע. תל בורנה ממוקם בגבול בין פלשת לשפלת יהודה (נ"צ 188050, 615320), סמוך לקיבוץ בית ניר. האתר מוכר היטב במחקר הארכיאולוגי וההיסטורי, אולם עד היום לא נערכו בו חפירות ארכיאולוגיות והוא מאחרוני התלים בשפלה שטרם נחפרו. ביוני 2010 נערכה באתר עונת החפירות הראשונה במסגרת פרויקט ארכיאולוגי ארוך טווח המנוהל על ידי ד"ר איציק שי וד"ר ג'ו עוזיאל מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת בר אילן. מיקומו של האתר בגבול בין השפלה למישור החוף, אזור שהיווה בעבר גבול גיאוגרפי, פוליטי ואתני, לצד העובדה שהאתר מעולם לא נחפר ולא היה מיושב לאחר שנחרב, מדגישים את חשיבותו של האתר ושל מחקר זה.

תל מתקופת הברונזה

כאמור, תל בורנה ממוקם בגבול בין השפלה למישור החוף, ולאורך ההיסטוריה שימש אזור זה גבול בין יישובי ההר ויישובי מישור החוף, כאשר התקופה הבולטת ביותר לכך הינה תקופת הברזל (המקרא), כאשר שלטה בשפלה ממלכת יהודה ואילו במישור החוף ישבו הפלשתים.

חשיבות תל בורנה הובחנה כבר בעבר ומחקרים היסטוריים וגיאוגרפיים-היסטוריים רבים הזכירו את התל, שנסקר מספר פעמים. בשנות החמישים של המאה הקודמת סקרו פרופ' רות עמירן ופרופ' יוחנן אהרוני ז"ל את תלי השפלה. בתיאוריהם הם מדגישים כי האתר שולט על סביבתו, ומדווחים על שרידיו של הביצור הנראה היטב לעין. מאוחר יותר, במסגרת פרויקט מפות הסקר של רשות העתיקות, ערך יהודה דגן סקר באזור ועל פי ממצאיו העריך כי האתר היה מיושב למן תקופת הברונזה הקדומה ועד לתקופה הרומית וכי גודלו של האתר כ-35 דונם. למרבה הפלא, עד היום לא נערכו באתר חפירות ארכיאולוגיות. ייתכן כי החוקרים המתעניינים בתקופות

בתמונה: תל בורנה, הממוקם בגבול בין פלשת לשפלת יהודה, סמוך לקיבוץ בית ניר

הקדמות חששו שהביצורים שבראש התל מאוחרים יותר ולכן בחרו לערוך חפירות באתרים אחרים.

עיר מקראית

חוקרים אחדים הציעו על סמך ניתוחים גיאוגרפיים-היסטוריים לזהות את התל עם העיר לבנה המקראית. לבנה נזכרת בכיבושיו של יהושע (יהושע י' 29–30), ומאוחר יותר נאמר כי העיר הוקצתה לשבט לוי (יהושע כ"א 13), דבר המעיד על מיקומה כעיר גבול. בספר מלכים מסופר כי במאה התשיעית לפנה"ס פשעה לבנה ביהורם מלך יהודה (מלכים ב', ח' 22). בשלהי המאה השמינית לפנה"ס נזכרת לבנה כאחד היישובים בשפלה שנכבשו על ידי סנחריב מלך אשור במסעו כנגד חזקיהו בשנת 701 לפנה"ס (מלכים ב', י"ט 8), וכ-100 שנה מאוחר יותר נאמר כי יאשיהו מלך יהודה נשא את חמוטל מלבנה (מלכים ב', כ"ד 18), דבר שיכול שוב לרמז על ניסיון של המלך לחזק את הקשר בין עיר הגבול לבירת הממלכה.

הצעת זיהוי האתר מתבססת על ניתוח גיאוגרפי-היסטורי של הפסוקים הללו מהמקרא לצד מקורות אחרים (סנחריב, למשל, מזכיר גם הוא את לבנה). אולם, ללא הוכחה נחרצת, כל תל אחר

בסקר זוהתה שלוחה הסמוכה לתל, ועליה פזורים מתקנים חקלאיים רבים – גתות, בתי בד וספלולים חצובים בסלע, וכן שלוחה עם פתחי מערות, אשר לטענת תושבי הסביבה שימשו כמערות קבורה ורבות מהן נשדדו. אולם האלמנט המרשים ביותר שניתן היה להבחין בו היה הביצור המקיף את פסגת התל. כאמור, בחומות אלה כבר הבחינו בעבר עמירן ואהרוני, וכן תושבי הסביבה, אך בעקבות הסקר שורטט שחזור של כל היקפן. בכמה מקומות אפשר היה לזהות כי מדובר בכמה קווי קירות וכי יש ביניהם קירות מחברים, תופעה המוכרת לנו מתקופת מלכי יהודה ומכונה חומת סגרים.

עונת החפירות

בקיץ 2010 נערכה עונת החפירה הראשונה, שנמשכה שלושה שבועות. העבודות בשבוע הראשון התמקדו בניקיונות לאורך החומה שבראש התל, אשר התוואי שלה נראה היטב על פני השטח, וכן ניקוי של מספר מתקנים חקלאיים. הביצורים ככל הנראה מקיפים את כל פסגת האתר. החומה המקיפה בעלת מתאר מרובע, ונראה כי הייתה מורכבת מכמה קווי חומה בקווי גובה שונים. מירב הממצאים רוכזו בניקיון הצד הצפוני של הביצור, מכיוון שמצב השתמרותו הוא הטוב ביותר וניתן אף לראות חלקים מן החומה מתנשאים לגובה של יותר משני מטרים. בעבודות אלה נחשף קטע מקו הביצור התחתון, שחלקו כבר נחשף בעבר על ידי אנשי האזור. באמצעות עבודות הניכוש והניקיון נמצא המשכה של החומה לאורך כל הצד הצפוני. בנוסף נחשפו קטעים נרחבים מהחומה הפנימית, שהייתה בנויה מאבני גזית. החפירות התנהלו בשני מוקדים שמוקמו בפסגת התל. סנטימטרים ספורים מתחת לפני השטח – ולעתים אף על פני

באזור הכולל ממצאים המתוארכים לתקופת המקרא ובעיקר לתקופת מלכי יהודה יכול להיות מועמד הולם לזיהוי עם לבנה. לאחרונה אף הציע פרופ' רון טאפי לזהות את האתר שבו הוא מבצע חפירות, תל זית (הנמצא כשלושה ק"מ ממערב לתל בורנה) עם העיר לבנה. עם זאת, הממצאים מעונת הסקר ומעונת החפירה בקיץ 2009 ובקיץ 2010 מחזקים את ההצעה לזהות את היישוב בתל בורנה עם לבנה המקראית.

גילוי לבנה

לפני תחילת החפירות, בקיץ 2009, נערכה בתל בורנה עונת סקר. בסקר, להבדיל מחפירה, אוספים ומתעדים את כל הממצאים הנראים על פני השטח. אף כי תוצאותיו של הסקר מוגבלות הוא נותן מענה לכמה היבטים שונים, מבלי לבצע חפירה שהיא הרסנית מטבעה. ניתן ללמוד ממנו באילו תקופות היה האתר מיושב, מה היה גודלו של היישוב בכל תקופה והיכן כדאי להתחיל בחפירה מבלי להתקל בממצאים מאוחרים. תוצאות הסקר הראו כי האתר היה מיושב לראשונה בתקופת הברונזה הקדומה ב'-ג' (האלף השלישי לפנה"ס), ולאחר פער של כמה מאות שנים שבו לא היה כל יישוב במקום, יושב התל מחדש בתקופת הברונזה התיכונה (המחצית הראשונה של האלף השני לפנה"ס) והברונזה המאוחרת (מאות 12-15 לפנה"ס). בתקופה אחרונה זו הגיע היישוב בתל לאחד משיאיו והשתרע על פני כ-60 דונם. בתקופת הברזל א' (תקופת התנחלות שבטי ישראל, מאות 11-12 לפנה"ס) היה היישוב באתר קטן מאוד, ואילו בתקופת מלכי יהודה (מאות 8-10 לפנה"ס) הגיע היישוב בתל לשיאו וגודלו נאמד בכ-80 דונם. בתקופות מאוחרות יותר לא התקיים יישוב באתר, ונראה כי חשיבות האתר ירדה לטובת העיר מרשה הסמוכה.

למעלה ובעמוד ממול:
חפירות ארכיאולוגיות
בתל בורנה, יוני 2010

לגבול המערבי של ממלכתו כנגד יושבי מישור החוף – הפלשתים.

הפרויקט החינוכי

אחד ההיבטים המנחים את הפרויקט הוא חינוך ושיתוף הציבור הרחב. השותפים בו חשים כי מחובתם להביא כמה שיותר אנשים לגעת בעברם ולהכיר את ארצנו. לכן כבר בעונת הסקר ובעונת החפירות הראשונה נקראו כל המעוניינים לבוא ולהתנדב, מי ליום בודד ומי ליותר מכך. ההיענות הייתה רבה ובעונת החפירות הראשונה, שהתקיימה ביוני האחרון, השתתפו יותר מ-50 מתנדבים מכל הגילאים, מחו"ל ובעיקר מהארץ. לרבים מהם הייתה זו חוויית החפירה הראשונה וכמעט כולם הביעו עניין רב לחזור שוב בעונות הבאות. בימים אלה מתקיים פיתוח תוכניות העשרה חינוכיות ארוכות טווח (הכוללות סדרת הרצאות, סיורים, ימי עיון ועוד) שיפנו למגוון רחב של קבוצות, כדוגמת בתי ספר, מכינות קדם צבאיות, יישובי הסביבה ועוד. בשנת תשע"א תחל תוכנית לימודים שנתית משותפת עם המכינה הקדם צבאית לכיש הממוקמת בקיבוץ בית גוברין. התוכנית כוללת מפגשים שבועיים וסיורים, ושיאה יהיה שבוע חפירות שיתקיים בין התאריכים 27-31 במרץ 2011. כולם מזומנים להצטרף לעונת החפירות באביב או בקיץ 2011. ■

השטח – נתגלו ממצאים ושרידים ארכיטקטוניים מימי ממלכת יהודה, תקופת הברזל. בריבוע אחד הממוקם במרכז פסגת התל נתגלו כמה קירות המתוארכים לתקופת הברזל ב', וממגורה הבנויה מאבני שדה המתוארכת לשלהי תקופת הברזל (ימי המלך יאשיהו, דבר היכול לחזק את ההצעה לזהות את האתר עם לבנה, עירה של חמוטל אשת המלך).

במדרון המזרחי של הפסגה בוצעה חפירה כדי לזהות את מערך הביצור ולתארך מתי נבנה. בחתך זה התגלו רצפות מן המאה התשיעית לפנה"ס וכלי חרס מנופצים, שניים מקווי חומות העיר ולצדם ראש חץ – עדות לקרב שהתחולל למרגלות החומה, וכן שלוש ממגורות. תיארוכך של הממגורות חשוב ביותר, שכן אחת מהן מבטלת את החומה הפנימית, כלומר ממגורה זו נבנתה לאחר ימי החומה.

מכיוון שהממגורות מתוארכות – על פי ממצאי כלי החרס שנתגלו בהן – לסוף תקופת הברזל (המאה השביעית לפנה"ס), יש לקבוע כי חומות העיר קדומות יותר. בזהירות הראויה ניתן להציע כי חומות אלה הן החומות ששימשו את מגני העיר היהודאית כנגד חייליו של סנחריב מלך אשור. כחיזוק לשחזור היסטורי זה ניתן לציין לוחית בסגנון מסופוטמי מובהק שנתגלתה על ידי רועה צאן בשנות השישים אל מול התל. אפשר שהחומה אף נבנתה קודם לכן, על ידי אחד ממלכי יהודה, כחיזוק